

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Муаз Бшарат

аспірант Інституту права

імені князя Володимира Великого МАУП

Постановка проблеми. Правове поняття «надзвичайний стан» у різних країнах має неоднозначне трактування як у лексичному, так і в змістовному сенсі. Пояснюється це не тільки мовними відмінностями, а й історичними закономірностями становлення і розвитку національних правових систем. Змістова сторона надзвичайного стану виражається насамперед у його трактуванні як крайнього засобу, останнього аргументу, котрий може врятувати державу від руйнівного впливу. Саме таке розуміння режиму надзвичайного стану мало місце в працях вітчизняних та зарубіжних учених ще у ХІХ ст. «Коли існуванню держави або його спокою загрожує що-небудь, – зазначав німецький учений професор Ленінг, – порятунком держави від загрозованих небезпек становить найважливіше завдання державної влади. Для того, щоб бути в змозі виконати це завдання, органи державної влади мають бути наділені великими повноваженнями. Обмеження, які ставлять їм закони про охорону особистої свободи, повинні бути тимчасово знищені» [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою визначення категорії надзвичайного стану займалися такі науковці: О.М. Ларин, М.Г. Янгол, О.М. Домрін та ін. Але дане питання розглядалося лише фрагментально і потребує дослідження.

Мета статті. Проаналізувати поняття та доктринальні підходи до визначення юридичної природи категорії надзвичайного стану в законодавстві різних країн та в міжнародно-правових документах.

Основні результати дослідження. Що стосується лексичного аспекту, то, наприклад, у країнах англо-американської правової сім'ї використовується термін State of Emergency [2], який дослівно перекладається як державна крайня необхідність. Дійсно, у правових доктринах багатьох країн даної правової сім'ї режим надзвичайного стану трактується як один із видів крайньої необхідності, здійснюваної в державному масштабі [3].

В інших країнах законодавцем використовуються правові поняття, що означає режим особливих заходів, без застосування термінів «надзвичайний», «винятковий», «крайня необхідність» і т.п. Так, наприклад, Основний Закон ФРН у цьому випадку оперує категорією «стан напруженості» [4, с. 159]. Пояснюється це, мабуть, прагненням німецького законодавця дистанціюватися від усіх правових понять, так чи інакше пов'язаних з періодом нацистської диктатури, де характер державного управління носив виключний, надзвичайний характер, що часто знаходило відображення в правових термінах того періоду. Змістова сторона поняття «надзвичайний стан» як у нормативних актах різних держав, так і в правовій доктрині, дуже неоднозначна. Відмінності виявляються перш за все в тому, що законодавство різних країн вкладає в цей термін неоднакові смислові поняття стосовно до конкретних ситуацій. Наприклад, законодавство Індії на

увазі під поняттям «надзвичайний стан» режим, що вводиться як у випадку внутрішніх заворушень, повстань, збройних заколотів, так і в разі війни або зовнішньої агресії [5, с. 404]. Разом з тим, законодавство Канади проводить чітку грань між термінами «надзвичайний стан» і «воєнний стан». Першим охоплюються заходи, що застосовуються в силу причин внутрішнього характеру, другі – заходи для нейтралізації зовнішніх загроз [6]. На практиці таке розмежування знаходить відображення в тому, що режими надзвичайного та воєнного стану часто регулюються різними законодавчими актами. У деяких державах у поняття «надзвичайний стан» включаються також і заходи, спрямовані на оздоровлення загальної економічної ситуації в країні, виведення національного виробництва з кризи. Наприклад, Конституція Індії констатує можливість введення надзвичайного стану в галузі фінансів (ст. 360).

Таким чином, єдності в юридичному змісті поняття «надзвичайне становище» в законодавстві зарубіжних держав не існує, що цілком природно. Далекі від одностайності і доктринальні розуміння різних країн з даного аспекту. Більше того, міжнародні акти, які так чи інакше стосуються в своєму регулюванні питань забезпечення прав людини у виняткових умовах також не закріплюють чіткого та єдиного визначення поняття «надзвичайний стан». Разом з тим, питання про співвідношення різних понять, пов'язаних з введенням особливих заходів, залишається досить актуальним насамперед з теоретичної точки зору. Труднощі виявлення такого співвідношення цілком очевидна, й обумовлено, як було зазначено вище, специфічністю національних підходів в даному питанні. Разом з тим, спираючись на роботи як російських, так і зарубіжних вчених, можна провести теоретичне розмежування в поняттях, пов'язаних з введенням режиму особливих заходів. Зокрема, одні вчені пропонують охоплювати поняттям надзвичайного стану всю сукупність режимів, що вводяться як через причини внутрішнього характеру (великі аварії, масові заворушення, озброєні заколоти), так і зовнішнього характеру (агресія, війна тощо) [7, 8]. Аргументується дана позиція схожістю характеру державного управління. У будь-якому випадку на перше місце висувуються заходи, не властиві звичайному життю і діяльності суспільства, і що носять надзвичайні риси. Однак з цієї позиції не можна виявити системний взаємозв'язок понятійного апарату в рамках режимів особливих заходів.

Більш науково обґрунтованим видається позиція інших авторів, які вважають за необхідне використовувати збірне поняття, яке б об'єднало б режими особливих заходів поза їх зовнішнього або внутрішнього джерела [9, с. 13].

Таким інтегруючим терміном є поняття «виключні режими». Воно, в свою чергу, включає в себе поняття «надзвичайне положення», яке вводиться на підставі політико-соціальних, або природно-техногенних факторів внутрішнього характеру, і «військове положення», що вводиться в разі зовнішньої агресії або її безпосередньої загрози.

Таким чином, надзвичайний стан можна розуміти в широкому та вузькому сенсі. У широкому сенсі під даним поняттям позначаються всі режими, передбачені законодавством цієї держави, що носять винятковий характер. У вузькому сенсі під даною категорією розуміється тільки винятковий режим, введений у зв'язку з внутрішніми факторами. У тому числі і внутрішні збройні конфлікти високої або низької інтенсивності. Обґрунтованість такої позиції підтверджуєть-

ся і положеннями міжнародних актів. Зокрема, Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод у ст. 15 використовується наступне формулювання: «Під час війни або іншого надзвичайного стану, що загрожує життю нації ...». Таким чином, міжнародний акт розмежовує внутрішній і зовнішній режими, маючи на увазі, що зміст вживаних в їх рамках заходів не може бути тотожним.

Наведена класифікація понять дозволяє чітко структурувати терміни, вклавши їх юридичний і смисловий зміст.

В силу своєї специфічності питання забезпечення прав людини в період міжнародного збройного конфлікту (і що з ним режиму воєнного стану) повинні, як видається, бути предметом самостійного дослідження. Проведений вище аналіз поняття «надзвичайний стан» у контексті правових систем різних держав дозволяє звернутися до аналізу юридичної природи забезпечення прав людини в особливих умовах.

Забезпечення прав людини в умовах виняткового режиму включає в себе дві сторони, два напрями, які, виступаючи як самостійні елементи надзвичайного стану, проте, перебувають у нерозривному зв'язку один із одним. Мова йде про обмеження і захист прав людини. Перший напрям відображає інтереси держави щодо нормалізації обстановки всередині країни до прийняттого рівня законності і порядку. Другий – передбачає інтереси людини, особистості в період, коли його права і свободи стають найбільш вразливими. Наведені два напрямки також відображають необхідність встановлення межі, яка буде відокремлювати правомірні дії влади в даний період від беззаконня. Останнє завдання завжди важке, і різні держави, що стикалися у своїй історії з необхідністю введення надзвичайних заходів, визнавали цей факт.

Першим напрямком забезпечення прав людини в період надзвичайного становища виступає їх захист. Слід зазначити, що захист прав людини в таких умовах може здійснюватися в двох формах:

- вироблення нормативно-правової бази застосування надзвичайних заходів із закріпленням гарантій найважливіших прав і свобод;
- реалізація нормативно закріплених гарантій у рамках діяльності органів влади в надзвичайних умовах.

Висновок. У силу принципу суверенітету різні держави самостійно виробляють нормативно-правові акти, які регулюють питання застосування надзвичайних заходів в особливих умовах, викликаних державною необхідністю. Як правило, норми подібного характеру містяться в конституційних актах і спеціальних нормативних документах, присвячених виключно надзвичайному стану. Зміст таких норм можна умовно розділити на дві групи: норми, що закріплюють процедуру і правомірність виняткових заходів в даний період, і норми, що встановлюють гарантії прав людини в аналогічних умовах і механізм їх реалізації. Тим самим дотримується єдність двох основних напрямів забезпечення прав людини. Реалізація нормативно закріплених гарантій прав людини в рамках діяльності органів влади у надзвичайних умовах як форма реалізації їх захисту, не менш важлива, ніж видання правових актів. Діяльність органів правопорядку відповідно до цілей і завдань введеного виняткового режиму повинна здійснюватися тільки в тих межах, котрі встановлені законом. Особливо це має виявля-

тися в обмеженні прав людини, недопущення застосування заборонених заходів. Слід зазначити, що захист прав людини в період надзвичайного стану може здійснюватися також на двох основних рівнях: міжнародному і національному. У силу свого суверенітету, держави вправі самостійно вирішувати, які заходи, адекватні тяжкості ситуації, що склалася, необхідно робити. І міжнародне право не може обмежити держави в цьому праві. Разом з тим, існують обставини, коли світове співтовариство не тільки має право, але і зобов'язане здійснювати контроль за надзвичайними заходами, які встановлюються. Це пов'язано з необхідністю контролю за дотриманням прав людини, які у ХХ ст. перестали бути предметом тільки національного забезпечення. І тільки ця сторона надзвичайного стану є сферою міжнародно-правового регулювання. Міжнародно-правова форма захисту прав людини в період надзвичайного стану, спрямована на недопущення масових і грубих порушень національними властями прав і свобод людини. Як справедливо зазначає А.Я. Капустін: «... внутрішні конфлікти знаходяться поза зоною досяжності міжнародного права до тих пір, поки вони не будуть представляти загрози міжнародному миру і безпеки або призводити до масових і грубих порушень прав людини» [10, с. 20].

Як уже зазначалося вище, другим напрямком у забезпеченні прав людини в умовах надзвичайного стану виступає їх обмеження. Обмеження прав людини в таких умовах виступає необхідним примусовим заходом, що носить тимчасовий характер, без якої неможливе досягнення цілей, заради яких такий режим вводиться. Законодавчі акти і конституції багатьох сучасних держав напряму пов'язують надзвичайний стан і обмеження прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Loening E.* Lehrbush des Deutschen Verwaltungsrechts. Leipzig, 1884. Z. 290.
2. Emergency Regulations 1921 // The Board Trade Journal, 1921.04.07.
3. *Barnett H.* Constitutional and Administrative Law. London., 1995. P. 336.
4. Чрезвычайное законодательство ФРГ. – М., 1970.
5. *Домрин А. М.* Правовые институты чрезвычайного режима в Индии / В 3-х кн. – Институты конституционного права иностранных государств. – М., 2002.
6. Emergency Preparedness Act 1988, RS. 1985, ch 6, 4 th Suppl. Ottawa, 1989.
7. *Ехинов М.И.* Некоторые аспекты применения режима чрезвычайного положения. – Пермь, 1993.
8. *Ларин А.М.* Чрезвычайные ситуации и деятельность правоохранительных органов. / Право и чрезвычайные ситуации. – М., 1999.
9. *Янгол Н.Г.* Чрезвычайное законодательство и исключительные правовые режимы: история и современность. – СПб., 2000.
10. *Капустин А.Я.* Проблема имплементации норм международного гуманитарного права в немеждународных военных конфликтах / Российский ежегодник международного права. – СПб., 2001.

Муаз Бшарат. Дотримання прав людини в умовах надзвичайного стану

У статті аналізуються поняття та доктринальні підходи до визначення юридичної природи категорії надзвичайного стану в законодавстві різних країн та в міжнародно-правових документах.

Ключові слова: надзвичайний стан, доктринальний підхід, права і свободи людини.

Муаз Бшарат. Соблюдение прав человека в условиях чрезвычайного положения

Анализируются понятие и доктринальные подходы к определению юридической природы категории чрезвычайного положения в законодательстве разных стран и в международно-правовых документах.

Ключевые слова: *чрезвычайное положение, доктринальный подход, права и свободы человека.*

Muaz Bsharat. Adherence to human rights under the state of emergency

The article analyses the concept and theoretical approaches to the definition of the legal nature of the category of emergency in the legislation of different countries and in international legal documents.

Keywords: *emergency, theoretical approach, human rights and freedoms.*

Стаття надійшла до редакції 24.11.2011.